

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
به نام خداوند بخشنده مهربان

نویسنده: روح‌الله شہریاری

ادبستان مطهر

تربیت فرزند در اندیشه استاد شهید
مرتضی مطهری

ادبستان مطهر

(تربیت فرزند در اندیشه استاد شهید مرتضی مطهری)

به‌کوشش: روح‌الله شهریار و پراساتار: حسن ابطحی (گروه متنوک) طراح یونیفرم و جلد: محمدحسین مؤیدی صفحه‌آرا: حسین قاسمیان ناشر: دفتر نشر معارف (وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها) نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۲ شمارگان: ۱۰۰۰ جلد شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۴۱-۵۱۵-۶ قیمت: ۹۹۰۰۰۰ تومان

سرشناسه: مطهری، مرتضی، ۱۲۹۸-۱۳۵۸، Mutahhari, Murtaza، عنوان و نام پدیدآور: ادبستان مطهر: تربیت فرزند در اندیشه استاد شهید مرتضی مطهری/به‌کوشش روح‌الله شهریار مشخصات نشر: قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، دفتر نشر معارف، مشخصات ظاهری: ۱۵۶ ص، ۱۴/۵×۲۷/۵ س.م، شابک: ۶-۵۱۵-۴۴۱-۶۰۰-۹۷۸ وضعیت فهرست نویسی: فیبا یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۵۴ - ۱۵۶، عنوان دیگر: تربیت فرزند در اندیشه استاد شهید مرتضی مطهری. موضوع: مطهری، مرتضی، ۱۲۹۹ - ۱۳۵۸ -- دیدگاه درباره تربیت خانوادگی -- Criticism and interpretation، Motahari, Mortaza, 1921-1979 -- نقد و تفسیر، Motahari, Mortaza, 1921-1979 -- Criticism and interpretation* تربیت خانوادگی -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام* Domestic education -- Religious aspects -- Islam* شناسه افزوده: شهریار، روح‌الله، ۱۳۶۶-، گردآورنده شناسه افزوده: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها. دفتر نشر معارف رده بندی کنگره: B۲۲۳۳/۷ رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴۸ شماره کتابشناسی ملی: ۹۱۰۴۳۴۴

دفتر نشر معارف قم، خیابان شهید، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۰۰۰۴ مدیریت بخش (مرکزی) قم، شرکت پاتوق کتاب، تلفکس: ۰۲۵-۳۱۰۷۷

مراکز بخش

- اراک: ۰۸۶-۳۲۲۹۰۲۸ ■ ارومیه: ۰۹۱۴-۳۴۷۷۸۲۳ ■ اصفهان: ۰۹۱۳-۸۰۳۵۰۹۸ ■ اهواز: ۰۶۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
- بابلسر: ۰۱۱-۳۵۰۳۵۵ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۵۶۲۲۱ ■ بردسکن: ۰۵۱-۵۵۴۳۰۱۲۱ ■ بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷
- بیرجند: ۰۵۶-۳۳۳۳۵۱۲ ■ تربت حیدریه: ۰۵۱-۵۲۲۸۶۵۰۰ ■ تهران: ۰۲۱-۸۹۱۱۱۲۱۲ ■ دهشتاد: ۰۹۲۱-۷۴۳۴۱۲۷
- رشت: ۰۱۲-۳۳۳۳۵۶۹ ■ زاهدان: ۰۵۴-۳۳۲۲۸۱۷۹ ■ زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۴۲۵ ■ ساری: ۰۱۱-۳۳۲۳۰۲۰
- سبزوار: ۰۵۱-۴۴۲۲۴۰۰۴ ■ سمنان: ۰۲۳-۳۳۴۵۳۲۱۱ ■ شهرکرد: ۰۲۸-۳۲۲۵۰۰۰۴ ■ شیراز: ۰۷۱-۳۳۳۴۴۶۱۴
- قزوین: ۰۲۸-۳۳۳۴۰۰۷۶ ■ قم: ۰۲۵-۳۷۷۳۵۰۰۳ ■ کازرون: ۰۹۱۷-۶۸۱۳۰۸۲ ■ کرمان: ۰۲۴-۳۳۳۳۱۴۶۶
- کرمانشاه: ۰۸۳-۳۳۳۳۸۴۱۱ ■ گرگان: ۰۱۷-۳۳۳۳۷۸۸۰ ■ مشهد: ۰۵۱-۳۳۵۷۵۹۶۳ ■ ملایر: ۰۸۱-۳۳۳۵۱۲۷۶
- مَهر: ۰۹۱۷-۰۶۱۷۲۴۲ ■ نیریز: ۰۷۱-۵۳۸۲۱۶۹۰ ■ یاسوج: ۰۷۴-۳۳۳۲۸۶۲۲ ■ یزد: ۰۲۵-۳۳۳۳۲۹۵۰

www.NashreMaaref.ir
E-mail: info@nashremaaref.ir

 NashreMaaref - Official

حق چاپ و نشر این اثر برای نشر معارف محفوظ است.
نقل بخش‌هایی از متن، با ذکر منبع بلامانع است.

۱۰	سخن آغازین
۱۱	نیازهای تربیت
۱۳	استاد و تربیت
۱۵	این کتاب
۱۸	فصل اول: کلیات و مفاهیم
۱۹	اشاره
۱۹	تربیت
۲۰	فایده تربیت
۲۱	ضرورت تربیت
۲۳	انواع تربیت
۲۳	الف) تربیت برپایه هدف تربیت‌گر
۲۵	ب) تربیت برپایه روش اجرا
۲۷	تفاوت تربیت با تعلیم
۲۷	تفاوت تربیت با اخلاق
۲۷	تفاوت تربیت با آداب
۲۸	تفاوت تربیت با صنعت
۳۰	فصل دوم: مبانی تربیت
۳۱	اشاره
۳۲	مبانی ارزش‌شناختی
۳۲	خاستگاه ارزش‌های تربیتی
۳۳	راه تشخیص ارزش‌های تربیتی
۳۴	پشتوانه عمل به ارزش‌های تربیتی
۳۷	مبانی انسان‌شناختی
۳۷	انسان و فطرت
۳۹	انسان و غریزه
۳۹	ملاک برتری انسان
۴۰	انسان و انسانیت
۴۱	نسبت انسانیت و حیوانیت در انسان
۴۲	انسان و ارجمندی نفس
۴۳	انسان و گرایش به معنویت
۴۴	انسان و حس معنوی

۴۵	انسان و مراتب «من»
۴۶	انسان و جوهر اراده
۴۷	انسان و ملکات روحی
۴۸	انسان و مالکیت بر نفس
۵۰	فصل سوم: ساحت‌های تربیت
۵۱	اشاره
۵۲	تربیت جسمانی
۵۵	تربیت عقلانی
۵۸	تربیت غریزی
۵۹	تربیت اخلاقی
۶۰	تفاوت ساحت‌های تربیت با یکدیگر
۶۱	رابطه ساحت‌های تربیت با یکدیگر
۶۲	فصل چهارم: عوامل تربیت
۶۳	اشاره
۶۴	عوامل درونی
۶۴	نقش فطرت
۶۵	نقش وراثت
۶۷	نقش وجدان
۶۹	نقش سن
۷۱	نقش اراده
۷۲	عوامل بیرونی
۷۲	نقش جامعه
۷۳	نقش کانون خانواده
۷۴	نقش زمان و مکان
۷۵	نقش نعمت و نعمت
۷۸	فصل پنجم: اصول تربیت
۷۹	اشاره
۸۰	اصول ناظر بر والدین
۸۰	شایستگی علمی
۸۲	شایستگی روحی
۸۳	شایستگی اجرایی

۸۷	اصول ناظر بر فرزند
۸۷	جامعیت رشد
۸۸	هماهنگی رشد
۸۹	بر مدار عزت
۸۹	سازگاری با فطرت
۹۰	اصول ناظر بر عمل تربیتی
۹۰	بر مدار توحید
۹۲	اصول ثابت و فروع متغیر
۹۳	جاذبه و دافعه
۹۶	علمی بودن و عقلانی بودن
۹۸	فصل ششم: روش‌های تربیت
۹۹	اشاره
۹۹	مسئولیت نام‌گذاری
۱۰۱	تأثیر روحی نام‌گذاری
۱۰۱	استعدادیابی، عامل شکوفایی نبوغ
۱۰۳	آموزش صورت نماز
۱۰۳	تشویق برای ایجاد رغبت
۱۰۳	حضور در جمع تشویق‌کننده است
۱۰۴	آموزش ارزش‌ها، وظیفه والدین
۱۰۵	جدایی تربیت علمی از تربیت دینی ممنوع!
۱۰۶	بچه با دستور شناگر نمی‌شود
۱۰۸	کودک باید کودکی کند
۱۰۹	سرکوب کردن گزینه‌ها ممنوع!
۱۱۰	آغوش و بوسه مادر
۱۱۱	سرزنش فراوان نفرت می‌کارد
۱۱۲	بدبخت‌ترین بچه‌ها
۱۱۵	اجازه دهید طعم نداری را بچشد
۱۱۶	محبت بی‌جا، دشمن تربیت
۱۱۸	غنچه به‌زور گل نمی‌شود
۱۲۰	حال روح را رعایت کنید
۱۲۱	جلوگیری از نافرمانی

۱۲۲	درک علت تشویق و تهدید
۱۲۳	علت حسادت و ناز پروردگی
۱۲۵	برپایهٔ مصلحت، نه برپایهٔ میل
۱۲۶	قدردانی نکردن، عامل تباهی فضائل و کمالات
۱۲۹	ارضای حس کنجکاوی
۱۲۹	ارضای حس پرسش‌گری
۱۳۱	پاسخ به اندازهٔ فهم، دروغ ممنوع!
۱۳۲	تعلیم آداب برپایهٔ نیاز زمانه
۱۳۳	تحریک حس اخلاقی
۱۳۳	گسترش اندیشه، پایهٔ نخست تربیت
۱۳۴	راهی برای بیرون آمدن از من شخصی
۱۳۶	گسترش وجدان عمومی
۱۳۸	کمال روحی در مدرسهٔ خانواده
۱۳۹	رشد احساس کرامت
۱۴۰	تحقیر و پستی ممنوع!
۱۴۱	تربیت برای تعدیل غرایز
۱۴۱	از عمل به ارزش تا احترام به ارزش
۱۴۲	خودنگه‌داری پدر و مادر
۱۴۳	طبیعت دزد است
۱۴۴	نقش تربیتی انفاق و نیکوکاری
۱۴۵	ایجاد گرایش با روشنگری و تسهیل‌گری
۱۴۶	آموزش مراقبه، شاخصهٔ تربیت دینی
۱۴۷	عادت‌دهی به کار
۱۴۸	عادت به اندیشیدن
۱۴۹	دوستی هم‌رنگ‌ساز است و زیباساز و غفلت‌آور
۱۵۰	جاذبهٔ ارادت و محبت
۱۵۴	کتاب‌نامه

سخن آغازین

«اشتباهات تربیتی زبان‌های عظیم و غیرقابل جبرانی را در جامعه ایجاب می‌کند و یک ملت را تا پرتگاه فنا و اضمحلال سوق می‌دهد.»^۱

نیازهای تربیت

فرزند آدمی هرچند مفطور به فطرت الاهی است، فطرت اما در حکم بذری است که برای رشد و بارور شدن، نیازمند بستری طیب و طاهر است. این گوهر پاک وجود را باید اندیشه‌ای زلال یافته از معارف الاهی و روحی صیقل خورده و طاهر شده باغبانی کند تا به ثمر نشیند و میوه‌های تازه و پاک به بار آورد. این همان موهبتی است که خدای متعال توسط انبیا، اولیا و عالمان ربانی در اختیار ما نهاده است. این مربیان بدان جهت که از هدایت وحی بهره‌مند شده‌اند، شایسته آن‌اند که به مهندسی، طرح و راهبرد نویسی تربیت بر مبنای توحید پردازند، چراکه بدون هدایت وحی و بدون این که وحی به کمکشان بیاید، نمی‌توانند به طرحی دقیق در تربیت دست یابند^۲ و بیم آن می‌رود که بذری پاک فطرت با کج‌بینی و کج‌اندیشی به فساد و تباهی کشانده شود، چنان که گفته‌اند ریشه‌ای‌ترین عامل مفاسد

۱. مرتضی مطهری، حکمت‌ها و اندرزها، ج ۲، ص ۳۳.

۲. سید علی خامنه‌ای، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، ص ۳۱۷.

فردی و اجتماعی کج فکری و کج اندیشی است^۱ و گفته‌اند بسیاری از مربیان بشریت، در اخذ معارف تربیتی، دارای نقص بینشی بوده‌اند. این افراد تنها نیم‌رخ از حقیقت انسان را یافته‌اند و انسان را در همان نیم‌رخ می‌خ‌کوب کرده‌اند.^۲ تربیت کردن فرع بر تربیت‌شناسی است و تعلیم فرع بر تعلم. پس اولین قدم کسب دانش و تخصص است. مربی باید هدف خلقت انسان را یافته باشد، غایت تربیت را درک کرده باشد و استعداد های متربی را به خوبی بشناسد تا بتواند در مرحله بعد به درستی تربیت کند.

مربیان با پاکیزگی و پیراستگی باطن می‌توانند معارف تربیتی را در جان متربی نهادینه و پایدار کنند.^۳ تربیت کاری است که تنها از عهده مربیان ربانی بر می‌آید، مربیانی که در سخن امام علی علیه السلام دارای ویژگی «الدُّعَاةُ إِلَى اللَّهِ» شده‌اند.^۴ آن‌ها که در زمان بسیار اندک، انسان‌های بسیار بزرگی تربیت کرده‌اند همان مربیان با اخلاص و مهذب بوده‌اند.^۵ مربی زمانی می‌تواند به خدا پیوند دهد که خود با خدا پیوند خورده و از او یاری گرفته باشد.

۱. محمدتقی مصباح یزدی، آموزش فلسفه، ج ۱، ص ۱۴۶.

۲. محمدتقی جعفری تبریزی، ارکان تعلیم و تربیت، ص ۱۴۰.

۳. «حَتَّى يُوَدَّعُوا نُظْرَهُمْ وَ يَبْزُغُوا فِي قُلُوبِ أَشْبَاهِهِمْ» (نهج البلاغه، حکمت ۱۴۷). در این فراز، امام علی علیه السلام از کاشتن بذر معارف تربیتی در دل و جان متربی سخن به میان می‌آورد. تعبیر «بِزُغُوا» اشاره به آن دارد که باید بذر معارف افشاندن شود و رفته رفته در دل متربی پرورش یابد، تا زمانی که به ثمر نشیند. (ناصر مکارم شیرازی، پیام امام امیرالمؤمنین علیه السلام: شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه، ص ۲۰۸)

۴. ن.ک: «شهریاری و نجفی، صلاحیت‌های حرفه‌ای مربی تربیت دینی: ارائه چارچوبی همسو با حکمت ۱۴۷ نهج البلاغه».

۵. همان.

استاد و تربیت

بی‌تردید استاد مطهری در زمرهٔ همین مربیان ربّانی است؛ زیرا شایستگی‌های لازم را در هر دو بُعد به‌دست آورده‌است؛ از یک سو، اندیشه‌ای منضبط، جامع، عمیق و برگرفته از معارف قرآنی، حدیثی و حکمی دارد و از دیگر سو، به طهارت و تهذیب نفس دست یافته‌است. همین دو ویژگی از ایشان معلمی تربیتی ساخته‌است که تا همیشه می‌توان به منطق و رأی او رجوع کرد و کام‌تشنگان را سیراب نمود. دغدغهٔ تعلیم و تربیتی استاد را در هر دو بُعد می‌توان دید؛ از یک سو، در بعد علمی، از کمبود منابع علمی مفید در مسیر تهذیب و تربیت تأسف می‌خورد، زیرا برخی کار و تألیف در حوزهٔ تربیتی - به‌ویژه نگارش داستان‌های آموزنده و مفید - را کسرشأن خود می‌دانستند. استاد مطهری نیز بر آن‌ها خرده می‌گرفت و این تفکر را نوعی «بیماری اجتماعی» می‌دانست.^۱ از سوی دیگر، او بر تخصص و دانش پدران، مادران و مربیان، به‌عنوان شرط لازم و حیاتی مربی‌گری پافشاری می‌کرد: «پدر و مادر دوست فرزند می‌باشند، اما گاهی از روی نادانی و عدم توجه به اصول تعلیم و تربیت، به‌دست خودشان، موجبات سقوط فرزندشان را فراهم می‌کنند.»^۲

به باور استاد مطهری، علت روی‌گردانی از دین در بسیاری از تحصیل‌کردگان نقص مربیان آن‌ها در بُعد بینشی است؛ زیرا معارف دینی به‌درستی به آن‌ها آموزش داده نشده‌است. از این رو او فهم منطق دین را برای مربیان عرصهٔ تعلیم و تربیت ضروری دانسته و خود در این راه گام

۱. مرتضی مطهری، *داستان راستان*، ص ۷-۹.

۲. *همو*، *حکمت‌ها و اندرزها*، ج ۲، ص ۳۶-۳۷.

برداشته است: «مربیان دین باید اول بکوشند خودشان عالم و محقق و دین‌شناس بشوند و به نام دین، مفاهیم و معانی نامعقولی را در اذهان مردم وارد نکنند که همان معانی نامعقول منشأ حرکت‌های ضددینی می‌شوند.»^۱ در بُعد عملی نیز، تهذیب و تزکیه را امری ضروری و عامل نفوذ در قلب و جان متربی می‌داند.^۲

استاد مطهری خود در این راه حرکت کرده، برای ارائه منطق تربیتی اسلام تلاش بسیاری نموده و کج فهمی‌ها و کج اندیشی‌های راه را یادآور شده است: «این بنده شخصاً سال‌هاست که این مطلب را احساس کرده‌ام و وظیفه خود دانسته‌ام که فعالیت‌های مذهبی خود را - تا حدودی که توانایی دارم - در راه تعلیم صحیح و معقول مفاهیم دینی و مذهبی متمرکز کنم. تجربه نشان داده است که این‌گونه فعالیت‌ها بسیار ثمربخش است.»^۳ بررسی آثار قلمی استاد گواه صادقی بر این سخن اوست. با وجود این، بهره‌مند شدن از اندیشه‌های تربیتی استاد با چالش‌هایی روبه‌رو است. کتاب تعلیم و تربیت در اسلام، مهم‌ترین اثر تربیتی استاد مطهری، حجم بسیار محدود و نامنظمی از دیدگاه‌های تربیتی او را در بر دارد. این کتاب، بدون تفکیک مباحث گوناگون تربیتی از یکدیگر و ناظر بر ارزش‌ها سامان یافته است. در کتاب یادشده، تفکیک تربیت از اخلاق و تربیت اخلاقی و تمایز تربیت اخلاقی با فلسفه اخلاق و فلسفه تربیت انجام نشده است و مهم‌تر آن که حجم چشم‌گیری از دیدگاه‌های تربیتی استاد، به صورت پراکنده، در کتاب‌هایی آمده است

۱. مرتضی مطهری، *امدادهای غیبی در زندگی بشر*، ص ۴۷.

۲. همو، *ده گفتار*، ص ۲۲۶.

۳. همو، *امدادهای غیبی در زندگی بشر*، ص ۴۷.

که با مباحث تربیت مرتبط نیستند، مانند اصول فلسفه و روش رئالیسم، نقدی بر مارکسیسم، فلسفه تاریخ، خدمات متقابل اسلام و ایران، عدل الهی، آینده انقلاب اسلامی و مانند این‌ها. از این‌رو این مطالب باید در این کتاب گردآوری و دسته‌بندی می‌شد.^۱ نکته دیگر آن که دقت نظر در دیدگاه‌های تربیتی استاد بیانگر غلبه جنبه روان‌شناختی، به‌ویژه در توصیه‌های تربیتی است، جنبه‌ای که در حوزه تربیت اهمیت ویژه‌ای دارد و در اندیشه عالمان بزرگ کمتر به آن پرداخته شده است. هم‌چنین واکاوی اندیشه‌های تربیتی او ما را با حجم چشم‌گیری از توصیه‌هایی آشنا می‌کند که ناظر بر تربیت فرزندان است. تربیت فرزند - با آن که مقوله مهمی است - تاکنون در اندیشه‌های استاد مطهری بررسی نشده است.

این کتاب

نکات گفته‌شده، نگارنده را بر آن داشت که پس از چندین بار مطالعه مجموعه آثار استاد، اندیشه‌های تربیتی او را در طرحی نظام‌مند سامان دهد و حاصل آن کتابی است که پیش‌روی خوانندگان ارجمند قرار گرفته است.

این کتاب در شش فصل می‌کوشد که در راه معرفی اندیشه‌های استاد مطهری در بُعد تعلیم و تربیت، با رویکردی روان‌شناختی و ناظر بر تربیت فرزند، گامی هرچند کوچک ولی منسجم و منضبط بردارد. از دیگر ویژگی‌های این کتاب آن است که در گزینش محتوای هر فصل، به دیدگاه‌های بدیع و ممتاز استاد اشاره کرده و از آوردن مطالب تکراری و

۱. برای نمونه، در کتاب *فلسفه تاریخ*، مباحث مهمی درباره حدود تأثیرگذاری وراثت در تربیت ارائه شده و در کتاب *نقدی بر مارکسیسم*، درباره ماهیت ملکات روحی انسان بحث شده است.

نامناسب پرهیز کرده‌است. هم‌چنین از ارائهٔ مباحث صرفاً نظری‌ای که با جنبهٔ عملی تربیت بی‌ارتباط باشد پرهیز شده‌است. نگارنده کوشش کرده‌است که در کل کتاب، جنبهٔ کاربردی و فرزندمحور بحث را رعایت کند. از این رو حتی در فصل مبانی تربیت، به مبانی قریب تربیت که جنبه‌ای ناظر بر عمل تربیتی دارند پرداخته شده‌است، به نحوی که خواننده با مطالعهٔ مباحث نظری این فصل، پیوند آن‌ها با عمل تربیتی را درمی‌یابد. هم‌چنین، برای انسجام مباحث، گاهی محتوا بازسازی و تقطیع و تقدیم و تأخیرهایی در نقل قول ایجاد شده‌است و در مواردی هرچند اندک برای بازسازی محتوا از مضمون اندیشه‌های استاد در مواضع مختلف استفاده شده‌است. در این کتاب، عیناً از تقریر استاد استفاده نشده‌است، اما در همهٔ موارد سعی شده‌است به مضمون سخن استاد، خللی وارد نشود.

بی‌تردید کاستی‌های این کتاب از نگارنده و ویژگی‌های آن مرهون قلم و اندیشهٔ استاد مطهری رحمته‌الله‌علیه است. در پایان، به رسم ادب، از همهٔ دست‌اندرکاران نشر معارف، به‌ویژه حجت‌الاسلام سعید شریف که زحمت ارزیابی اثر را عهده‌دار بودند سپاس‌گزاری می‌کنم.

رَبِّ اِنِّي لِمَا اَنْزَلْتَ اِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيْرٌ

روح‌الله شهریار